

HÁZASSÁGI SZEZONALITÁS MAGYARORSZÁGON A 18–20. SZÁZADBAN

FARAGÓ TAMÁS

Bevezetés

Közhelynek számít, hogy a házasságok szezonális ingadozása a hagyományos európai társadalmakban rendkívül erős volt.¹ A házasságok havonkénti számának alakulását két tényező befolyásolta: egyrészt az, hogy milyen mértékben tartották be a keresztény (római katolikus) egyház azon szabályait, melyek nagybőjt és advent idején tiltották az esküvőhöz többnyire szokásszerűen társuló lakodalomtartást,² másrészt a mezőgazdasági munka – mellyel a hagyományos társadalmakban a népesség döntő többsége foglalkozott – szezonálisága (Wrigley-Schofield 1981: 298–303; Cressy 1985: 1–9). A kutatások megállapítása szerint Nyugat-Európában három házassági csúcspont volt: télen (január–február), tavasz végén, illetve nyár elején (május–július) és ősszel (október–november). Ezzel szemben Nagybőjt idején (március), aratáskor (augusztus) és Adventben (december) különösen alacsony volt az esküvő-lakodalmak száma. A szezonálisnak ezt a fentebb leírt tradicionális görbét három tényező változtatta meg a 16–18. század folyamán: a korábbi egyházi előírásokat eltörölő vagy azokat módosító reformáció, a helyi szokásokkal való szakítást eredményező kivándorlás, valamint az alapjában az életmódot is megszabó hagyományos mezőgazdaság háttérbe szorulása részben a piacgazdálkodás, részben a nem mezőgazdasági tevékenységek arányának megnövekedése révén (Cressy 1985; Kussmaul 1985.). Anglia 16–18. századi adatai Ann Kussmaul szerint nemcsak azt mutatják, hogy a megfigyelt időszakban nem létezett egyetlen egységes országos házassági minta, hanem véleménye szerint a házassági szezonális elemzése révén megállapítható a gazdaság regionális specializációja, illetőleg a hagyományos gazdaság piacgazdálkodásig való átalakulásának térbeli és időbeli körvonalai is. Amennyiben ugyanis a házasságkötések a mezőgazdasági munka szezonálisához alkalmazkodtak, akkor a szóban forgó közösségre, illetve régióra a tradicionális gazdálkodás (a szezonálisitástól független földművelés vagy állattenyésztés) volt a jellemző. Ha viszont a mezőgazdasági tevékenységek szezonális hullámzását az esküvő-lako-

1 Az „Egyházak a változó világban” című konferencián 1991. május 31-én Esztergomban elhangzott előadás kibővített változata.

2 A protestáns egyházaknál előfordult az esküvő tiltása is bizonyos időszakokban, a római katolikus egyház azonban a jelzett hónapokban csak a zajos mulatságokat (így a hagyományos lakodalomtartást) ellenezte. Az más kérdés, hogy egyrészt e szabályt a falusi papság sok helyütt a ténylegesnél szigorúbban értelmezte, másrészt a népesség túlnyomó része nem volt hajlandó az ünnepléses lakodalomról lemondani – kivéve az újránházasságokat –, hanem inkább az esküvőt ütemezte be olyan időpontra, amely nem ellenkezett az egyház szabályaival.

dalmak időzítése figyelmen kívül hagyta, akkor ebből bizonyos mértékig a szóban forgó vidék iparosodására, a gazdaság kommercializálódására és regionális specializációjára lehet következtetni (Kusssmaul 1985).

A házasságkötésről tudjuk, hogy sokkal inkább társadalmi, mint demográfiai esemény. Maga a házasságkötés ténye, csakúgy mint az aktusok számának és arányának szezonális ingadozása igen nagy mértékben demográfián kívüli tényezőktől (gazdaság, jogi szabályozás, szokások) függött. Ezért éppúgy vitára ingerlőnek látszik mind az a megközelítés, amely a szezonalitási mintákat döntően a szokásokra és előírásokra vezeti vissza (Cressy 1985), mind pedig a jelenséget dominánsan gazdasági tényezőkkel magyarázó hipotézis (Kusssmaul 1985). A tapasztalati adatok azt mutatják, hogy két azonos szerkezetben, azonos szinten gazdálkodó közösségnek lehetnek eltérő házassági szezonalitási mintái, ugyanakkor tény, hogy – különösen vidéken – a mezőgazdasági munka kalendáriuma fontos szerepet játszott a különböző családi és társadalmi események időzítésében. A kérdést azonban nem pusztán azért érdemes vizsgálni, mert bonyolultabb összetevők sejthetők a háttérben. Bár a házassági szezonalitás csak indirekt módon lehet mutatója gazdasági-társadalmi szerkezeteknek, valamint ezek változásának, igaza van azonban Ann Kusssmaulnak akkor, amikor vizsgálatának jelentőségét azzal támasztja alá, hogy nincs még egy ilyen mutató, amely időben ilyen hosszú távon és tartalmilag ilyen konzisztens módon állna a társadalomtörténész, néprajzos vagy történeti demográfus rendelkezésére. Sőt, ehhez hozzátehetjük azt is, hogy nincs még egy ilyen mutató, amely ennyire alkalmas lenne regionális és nemzetközi összehasonlításokra. Ez utóbbi jellemzők voltak végül is azok, amelyek jelen vizsgálat elindítására ösztönöztek.

A házassági szezonalitás kutatásának eddigi eredményei Magyarországon

A házassági szezonalitás iránt Magyarországon eddig a legtöbb érdeklődést a néprajz tanúsította. Nálunk – ahogy általában Kelet-Európában –, eltérően az angol és amerikai kulturális és szociálanropológia művelőitől, a néprajzkutatók kezdetől fogva nem idegen társadalmakkal, hanem saját népességük szokásaival, kultúrájával, társadalmával foglalkoztak (Hofer, 1970). Nem meglepő tehát, hogy a magyar néprajz kialakulásának kezdete, a múlt század közepe óta igen intenzíven érdeklődött az esküvői és lakodalmi szokások iránt, és terepmunkája során gyakorta szolgáltatott a házassági szezonalitásra, illetve annak összefüggéseire vonatkozó, elsősorban szöveges adatokat, megfigyelési eredményeket. Kétségtelen, hogy ezek a megfigyelések és leírások az egyes kutatók érdeklődéséből következőleg térben és időben egyenetlenül szóródtak – van korszak, amikor több az adatközlés, van amikor kevesebb, mint ahogy egyaránt előfordulnak a néprajzosok által preferált, illetve szinte teljesen érintetlenül hagyott régiók –, mégis sok szempontból igen fontosak a publikált eredmények. Egyrészt számottevő mennyiséget tesznek ki (több mint 200 esküvő- és lakodalomleírást volt módom használni), másrészt olyan gazdasági-társadalmi körülményeket, a házassági szokásrendszer számos olyan összefüggését rögzítik, melyekre a sok szempontból pontosabb, de szűkebb spektrumú, főként számszerű adatokra támaszkodó demográfiai elemzés nem képes. Nagy hibájuk viszont az, hogy a kutatókat általában jobban érdekelték a színes népszokások, mint az esküvő időzítésének ténye. Ebből következőleg ez sok esetben egyáltalán nem, vagy csak rendkívül szükséztlenül került rögzítésre (ez az oka annak, hogy az átnézett lakodalomleírások száma kb. háromszorosa volt annak, mint amit végül ténylegesen használni tudtam). A másik ehhez kapcsolódó probléma abból keletkezett, hogy a néprajzosok

gyakorta nem a tényleges történeket figyelték meg és írták le, hanem a normákat, az elvárásokat („hogyan szokták”, „hogyan kell”, „hogyan illik” tenni valamit), melyek a dolog természetéből adódóan, nem mindig és nem minden társadalmi csoportnál feleltek meg a ténylegesen lezajlott jelenségek jellemzőinek, hanem gyakorta csak szubjektív vélekedések voltak.

A másik kutatási terület, amelyik a hagyományos magyarországi társadalom házassági szezonálisáról adatokat szolgáltatott számunkra, a történeti demográfia volt. Az 1960-as évek eleje óta Magyarországon kb. két tucat olyan helyi vizsgálat eredményei láttak napvilágot, ahol a szerzők az egyházi anyakönyvek alapján adatokat közöltek a vizsgált közösség népmozgalmának – s benne a házasságkötéseknek – 18–19. századi szezonális ingadozásáról.

Bár történetek kísérletek arra, hogy a néprajzi megfigyeléseket az anyakönyv, mint forrás segítségével ellenőrizzék (*Kós* 1980; *Horváth* 1989), valójában a két megközelítés, a néprajzi és a történeti demográfiai kapcsolódása nem igazán történt meg. A néprajzkutatók többnyire máig nem figyelnek arra, hogy a házasságok szezonálisának tényleges alakulása megfelel-e az általuk gyűjtött szokásrendszeri normáknak. A történeti demográfusok viszont a születések és halálozások ingadozásainak leírása és elemzése után a házassági szezonálisával többnyire már nem tudnak mit kezdeni, hanem rendszerint átveszik a néprajz ide vonatkozó sztereotip megállapításait még akkor is, ha saját adataik ezt nem mindig, illetve nem egyértelműen támasztják alá.

A harmadik nagy, eddig meglehetősen kihasználatlanul maradt forráscsoport és megközelítési mód, ahol a házasságok szezonálisára vonatkozó eredményeket találhatunk, az a hivatalos statisztika. Ennek magyarországi kialakulása – különösen kelet-európai mércével mérve – viszonylag korainak tekinthető. Már az 1850-es évekbeli osztrák irányítás alatt álló statisztikai szervezet is gyűjtött és közzétett a házassági szezonálisra vonatkozó statisztikai adatokat, majd az 1867 után létrejött önálló magyar statisztikai hivatal az 1870-es évektől kezdve rendszeres és részletes adatközléseket végzett. Mindez azért érdemel figyelmet, mert Magyarországon az ipari forradalom és az ezzel párhuzamos társadalmi változások ténylegesen csak a 19. század utolsó harmadában bontakoztak ki, a hagyományos agrártársadalom háttérbe szorulása, majd felbomlása pedig – egy-két fejlettebb régiótól eltekintve – inkább a 20. században zajlott le.³ Vagyis a területileg többé-kevésbé egyenlőtlenül szóródó történeti demográfiai elemzések mellett – melyek nem igazán elégitik ki a statisztikai mintavétel szabályait –, az ország egész területét pontosan mérő egykorú hivatalos statisztikai adatközlések szintén alkalmasak a hagyományos társadalom házassági szezonálisának vizsgálatára kisebb régiók – egyes települések esetében egészen a 20. század közepéig, országosan pedig az első világháborúig.⁴

A házassági szezonális vizsgálatával kapcsolatban tehát némileg mások a kutatás lehetőségei Magyarországon, mint Nyugat-Európában. Előnytelen az a tény, hogy a források által felölelt lehetséges időintervallum lényegesen rövidebb. Az anyakönyvezés Magyarországon – nem utolsósorban a török háborúk miatt – a 17. század végén indult meg és csak a 18. század végére vált általánossá (*Fügedi* 1980),

3 Tulajdonképpen a „megvalósult szocializmus” 1950-es évek elejétől induló termelőszövetkezeti-szervezési kampánya tekinthető a záróaktusnak.

4 Az első világháborút követő trianoni béke után Magyarország eredeti területe harmadára csökkent és a statisztikai adatközléseknek keretet nyújtó belső közigazgatási határok is megváltoztak, így a megyei beosztás szerint közölt demográfiai idősorok konzisztenciája többnyire megszűnik. Hosszú távú, azonos tartalmú idősorok már csak egyes településekre nézve állíthatók össze.

vagyis a házassági szezonálitásra vonatkozó idősoraink jó 200 évvel később kezdődnek, mint például Angliában vagy Franciaországban. Ezzel szemben – Nyugat-Európával összevetve – bővebb, több típusú forrásanyag elemzésére van módunk. Mint fentebb már említettük, a hagyományos társadalom házassági szezonálitására vonatkozó adatokat Magyarországon esetében nemcsak történeti demográfiai vizsgálatokkal szereztük, hanem számtalan erre vonatkozó információt találunk a néprajzkutatás eredményei között, és eredményesen használhatók a hivatalos statisztika korai adatközlései is.

Nézzük meg azt, hogy milyen eredmények rajzolódnak ki az eddigi kutatások, az eddig közölt adatok alapján. A legújabb néprajzi összefoglalások szerint (*Gráfik* 1989; *Györgyi* 1990) a hagyományos magyar falusi társadalomban az esküvő és lakodalom szokásos időszaka a késő őszi (október–november), valamint a tél vége (farsang – január–február) volt. A fenti időzítést a helyi közösség szokásrendszere szabta meg, a háttérben azonban a népesség alapvető tevékenységét jelentő mezőgazdasági munka szezonálitása húzódtott meg. Ez a vélemény lényegében megegyezik az elsősorban a hivatalos statisztikák országos végeredményeire alapozó egykorú és mai statisztikusok, illetve a szociológiai kutatás véleményével (*Vukovich* 1963; *Hernádi* 1985). Ennek alapján – ha eltekintünk attól, hogy az aratás ideje a földrajzi fekvéstől-éghajlattól függően kisebb-nagyobb regionális eltéréseket mutathat –, úgy tűnik, mintha egész Magyarországon (sőt, tovább is mehetünk: általában a kora újkori hagyományos európai társadalmakban) lényegében egyetlen házassági szezonálitási alaplanta, illetve ennek változatai léteztek volna. E felfogás szerint a hagyományos házassági szezonálitás a reformáció, majd az ezt követő kommercializálódás-iparosodás-urbanizáció hatására, a többé-kevésbé lineáris fejlődésként elképzelt modernizáció során alakult át (*Hernádi* 1985). Vagyis ez a kép bizonyos mértékig arra az evolúciós fejlődésre emlékeztet, amelyet a szociológiai és történeti kutatás az 1960-as évekig a család és háztartás szerkezetének változásáról rajzolt.

Fenti állásponttal kapcsolatban nem pusztán – és talán nem is elsősorban – az a probléma, hogy lineáris fejlődést feltételez, hanem inkább az, hogy ellentétben áll a történeti demográfiai részletkutatások eredményeivel. Bár utóbbiak száma, mint említettük, nem túlságosan nagy (különösen, ha tekintetbe vesszük a történeti Magyarország területének nagyságát és népességének számát, valamint az országra jellemző karakterisztikus regionális és etnokulturális különbségeket),⁵ a kirajzolódó eredmények mégis igen figyelemre méltóak. Illusztrációképpen közlünk belőlük néhányat.

5 A történeti Magyarország Horvátországgal együtt számított teljes területe 325,4 ezer négyzetkilométer, népessége 1890-ben 17,5 millió fő volt, ennek csak relatív többsége, mindössze 43 százaléka magyar, a többi nyolc nagyobb nemzetiségi csoport (német, román, szlovák, horvát, szerb, ruszin, szlovén és cigány) között oszlott meg. A 19. század utolsó harmadában a népesség valamivel több, mint fele római katolikus, 15 százalék görögkeleti, 10 százalék görög katolikus, 4 százalék izraelita vallású volt, kb. 20 százalék pedig különféle protestáns felekezetekhez (főként a reformátusokhoz és az evangélikusokhoz) tartozott (*Thirring* 1963). Mindezt tovább bonyolította, hogy a tengerparttól a magas hegyvidékig szinte minden tájtypus – és az azokhoz alkalmazkodó hagyományos gazdaságtypus – megtalálható volt az ország területén.

A házasságkötések szezonális ingadozása a 18. században

	Hajdúnánás a) 1790–1792	Tiszacsege a) 1775–1799	Csomád b) 1758–1800	Pásztó c) 1693–1720	Algyő c) 1786–1795
			százalék		
Január	48,0	28,3	39,4	43,4	10,6
Február	15,0	19,6	13,8	41,0	11,5
Március	6,0	8,8	2,1	–	0,9
Április	3,0	4,6	–	–	4,4
Május	–	5,4	4,3	4,8	3,5
Június	2,0	3,3	2,1	–	2,7
Július	2,0	4,6	5,3	2,4	0,9
Augusztus	–	0,8	–	–	–
Szeptember	–	2,5	–	1,2	1,8
Október	–	4,6	1,1	2,4	6,2
November	7,0	9,2	31,9	3,6	57,5
December	17,0	8,3	–	1,2	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	240	94	237	113
Min.	0	0,8	0	0	0
Max.	48,0	28,3	39,4	38,0	57,5
Std	13,2	7,6	12,9	11,6	15,3
V%	158,2	91,2	154,3	139,7	183,3

- a) Református lakosság
b) Evangélikus lakosság
c) Római katolikus lakosság.

Források: *Baranyai* 1987; *Bencsik* 1977; *Csocsán* 1959; *Hausel* 1990; *Kováts* 1973.

Már a 18–19. századi anyakönyvi adatok eddigi vizsgálata alapján is nyilvánvaló az a tény, hogy a reformáció Magyarországon nem minden esetben járt a házasságkötés szempontjából hagyományosan mellőzött „tilalmi időszakok” megszűnésével – esetünkben például az evangélikus Csomád faluban éppúgy betartják azokat, mint a római katolikus közösségekben. Az is megállapítható, hogy a szinte mindenütt döntően mezőgazdasággal foglalkozó 18–19. századi helyi társadalmak körében több egymástól eléggé eltérő szezonális minta létezett. A két nagy csoporton belül – ti. akik betartották a házasságkötésre hagyományosan tilalmas időszakok szokását és akik nem – számtalan altípust találtunk attól függően, hogy a házassági csúcspontok száma egy, kettő vagy három volt és a házasságkötések mennyire egyenletesen oszlottak meg (milyen mértékben szóródtak) az év folyamán. A képet tovább bonyolította az, hogy Magyarország már a középkorban is többnemzetiségű ország volt, majd a török háborúk befejezését követő újratelepülés során a 18. században újabb bevándorlók, különböző közép-európai és balkáni eredetű etnikulturális csoportok (nem számítva a kisebb csoportokat elsősorban németek, horvátok, szerbek, románok és zsidók) telepedtek meg a törzslakosság által nem lakott területeken. Ezek szokásrendszere, vallási előírásai, gazdálkodási kultúrájuk sok tekintetben különbö-

zött egymástól és a magyar etnikumétól, ami gyakorta jelentkezett a házassági minták eltéréseiben is. Természetesen eltért egymástól a különböző településtípusok házassági szezonálisitása. A városi házasságkötések havonkénti ingadozása már a 18. században is lényegesen kisebb volt és korán megjelent körökben a tavaszi (májusi) házasságkötési csúcs, ami egyébként a magyarországi falvakban ritkábban fordult elő. Jól illusztrálja ezt Budapest példája, ahol, mint azt a házassági szezonálisitási szóródási együtthatója mutatja, az esküvők havonkénti váltakozásának mértéke már a 18. század elején olyannyira alacsony értéket ért el, mint amelyet vidéken, a falvakban csak két évszázaddal később, a 19. század végén – a 20. század elején figyelhetünk meg.

2. tábla

A házasságkötések havonkénti alakulása Budapesten a 18–20. században

	1701– a) –1720	1865– a) –1866	1883– –1887	1909– –1913 százalék	1928– –1931	1958 b)	1988 b)
Január	12,2	8,5	8,4	5,8	5,5	5,4	4,6
Február	14,2	16,5	13,1	8,6	7,3	6,0	4,3
Március	1,4	1,7	3,5	6,6	7,2	7,3	5,9
Április	9,4	6,2	5,6	7,1	7,2	7,7	7,8
Május	11,8	10,4	13,2	11,6	10,0	10,5	9,8
Június	8,2	7,0	8,1	8,8	9,3	7,5	9,9
Július	8,5	7,1	6,4	7,2	7,7	8,8	14,6
Augusztus	8,4	8,3	10,3	9,6	10,2	10,9	12,8
Szeptember	7,9	8,9	7,5	7,6	8,9	8,0	9,6
Október	5,8	10,6	8,8	8,5	8,6	8,7	8,0
November	11,5	12,7	12,9	10,9	8,9	8,5	5,3
December	0,7	2,1	2,2	7,7	9,2	10,7	7,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N c)	1020	2811	19315	43582	42676	16915	12541
Min.	0,7	1,7	2,2	5,8	5,5	5,4	4,3
Max.	14,2	16,5	13,2	11,6	10,2	10,9	14,6
Std.	3,9	3,9	3,5	1,6	1,3	1,7	3,0
V%	47,2	47,3	41,6	19,7	15,8	20,2	36,5

a) Csak Pest város.

b) A hozzá csatolt falvakkal és elővárosokkal együttes Nagy-Budapest.

c) A házasságkötések száma.

Forrás: Pásztor 1930: 96; Tormay 1867; Szél 1933; Demográfiai évkönyv 1988.

Bár viszonylag kevés az olyan vizsgálat, mely egy-egy közösség házassági szezonálisitásának időbeli alakulását is bemutatja, a rendelkezésre álló eredményekből egyértelművé vált az, hogy közép- és hosszú távon számolnunk kell a szezonálisitási mintáinak időbeli változásával, melyek ráadásul nem biztos, hogy feltétlenül csak egyetlen irányba következnek be. Példa lehet erre Berkenye falu, melyben történetesen a 18. század elején Németországból ide vándorolt telepesek laktak. A há-

zasságkötések időszora szerint itt a 20. század elejéig a közösségben összesen három szezonális minta mutatható ki. A 18. század végéig a házasság hagyományos tilalmi időszakait betartva, egy nagyobb (január–február) és két kisebb (november és május) házassági csúcst találunk. A 19. század első felében ez utóbbiak eltűnnek és a házasságkötések közel 60 százaléka két hónap (január–február) alatt zajlik le. A század második felében ismét visszatér a korábbi szezonális minta, majd a 20. század első felében fokozatosan újból kezd átalakulni. A kiugró házassági csúcsok lelapulnak, valamelyest megemelkedik a nagybőjt, illetve advent időszakában kötött házasságok száma és aránya, s az egész házassági mozgalom szezonálisan kezd ki-egyenlítettébbé válni.

3. tábla

*A berkenyei római katolikusok^{a)}
házasságkötéseinek havonkénti ingadozása a 18–20. században*

	1719–1750	1751–1800	1801–1850 százalék	1851–1900	1901–1950
Január	45,2	30,2	36,7	21,0	12,9
Február	2,4	14,2	21,1	21,0	13,7
Március	–	0,5	2,3	1,4	2,0
Április	4,8	4,0	7,8	7,8	9,3
Május	11,9	10,2	6,9	17,1	17,3
Június	7,1	7,6	4,1	4,4	4,4
Július	7,1	3,1	4,1	1,5	3,6
Augusztus	–	4,0	1,8	2,0	6,5
Szeptember	2,4	2,2	4,1	3,4	6,5
Október	2,4	4,0	3,2	2,4	11,7
November	16,7	20,0	7,4	16,6	10,5
December	–	–	0,5	1,4	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	42	225	218	205	248
Min.	0	0	0,5	1,4	1,6
Max.	45,2	30,2	36,7	21,0	17,3
Std.	12,2	8,7	10,0	7,8	4,8
V%	145,8	104,2	119,6	93,2	57,7

a) Német nemzetiségűek.

Forrás: Zólyomi 1990: 105, 122.

A fentiek alapján egyértelmű az, hogy Magyarországon jóval bonyolultabb a házassági szezonális képe, mint a nyugat-európai országokban vagy az amerikai gyarmatokon, és minden valószínűség szerint nem alkalmazható az a kiinduló feltételezés, amely egy-két tradicionális mintából, illetve annak változásából indul ki. Az eltérések alapján az sem állítható biztosan, hogy minden esetben egyértelműen következtetni lehet a szezonális görbéjéből az egyes közösségek gazdaságának

szerkezetére, fejlettségére. Egyszóval mindenképpen alaposabb vizsgálatokat kell tehát végeznünk.

Házassági szezonális ingadozás Magyarországon a 19–20. század fordulóján

Bár a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés megkezdése a Magyarországon az 1848/49. évi függetlenségi háború leverése után kiépült osztrák közigazgatás egyik első teendője volt, több év telt el addig, amíg sikerült e szervezetnek eredményes adatszolgáltatást végeznie. A házassági szezonálisra vonatkozó első publikált országos adat tudomásunk szerint 1856-ból származik. Eszerint a 19. század közepén a történeti Magyarországon két nagyobb (január–február, illetve november) és egy kisebb (lényegében az átlagnak megfelelő mértékű áprilisi–májusi) házassági csúcstalálható, a többi hónap értéke – különösen márciusé (nagybőjt) és decemberé (advent) – meglehetősen alacsony. Lényegében tehát azt a képet mutatja, amelyet az eddigi összefoglalók is jeleztek.

4. tábla

A házasságkötések szezonális ingadozása Magyarországon

	Történeti Magyarország		Erdély		Trianoni Magyarország	
	1856	1910	1865	1910	1920 község	1920 város a)
százalék						
Január	21,5	14,5	16,2	7,3	14,2	8,3
Február	12,0	11,2	18,1	18,9	15,7	9,3
Március	3,0	5,9	7,3	13,0	5,1	6,7
Április	6,5	7,6	9,2	3,6	7,8	7,1
Május	7,7	10,1	7,4	7,2	10,4	10,3
Június	5,1	6,4	6,0	6,8	5,3	8,6
Július	3,1	4,4	5,5	4,5	3,5	7,2
Augusztus	2,9	4,4	3,4	3,6	4,1	8,2
Szeptember	3,8	5,1	4,5	4,8	5,0	7,3
Október	7,4	8,7	6,0	8,1	9,8	9,7
November	24,6	17,0	12,5	17,9	13,8	9,8
December	2,4	4,7	3,9	4,3	5,3	7,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	97712	130400	18147	27456	88498	19237
Min.	2,4	4,4	3,4	3,6	3,5	6,7
Max.	24,6	17,0	18,1	18,9	15,7	10,3
Std.	7,1	4,0	4,6	5,2	4,2	1,2
V%	85,3	47,7	55,0	61,8	49,8	13,9

a) Csak a törvényhatósági jogú városok.

Források: *Tafeln* 1856; *Népesedési mozgalom* 1865–1866; *Népmozgalom* 1909–1912; *Népmozgalom* 1919–1925.

Erdély első, 1865. évi adatai ettől némileg eltérnek. Itt lényegében csak két há-

zasodási csúcst látunk (január–február és november), a görbe pedig egészében kiegyensúlyozottabb. Az egyes hónapok szóródása alig több, mint a fele a magyarországi értéknek. Ha az időbeli változásokat nézzük, akkor azt látjuk, hogy az erdélyi szezonális görbéje 1910-ig viszonylag keveset változik,⁶ bár a szóródási együttható valamelyest növekszik. Ezzel szemben Magyarország házassági szezonálisága 1910-re sokkal kiegyensúlyozottabb, sokkal kisebb lesz, csökken a két házassodási csúcs nagysága, ugyanakkor szaporodik a tavasszal, illetőleg az egyház által tiltott időszakok környékén kötött házasságok száma. Az 1920. évi értékekből az is kiderül, hogy bár ez az átalakulás legmarkánsabban a városokban látható, a falvak értékén is nyomot hagyott. Vagyis a 20. század elején a házassági szezonális falusi képének alakulása közelít a városokéhoz, „urbanizálódik”, mind a görbe alakjának (a házassodási csúcsok elhelyezkedésének), mind a hagyományos „tiltott időszakok” be nem tartásának tekintetében. Megjegyzendő azonban ennek kapcsán, hogy a városi lakosság házassági szezonálisága már a 18. században hasonló volt a 20. századhoz – jól illusztrálják ezt Budapest hivatkozott értékei (2. tábla) –, azzal a különbséggel, hogy a nagybőjt és advent időszakát korábban sokkal jobban tiszteletben tartották. Vagyis esetükben az átalakulás, illetőleg a 18. és 20. századi időszakok értékei közötti különbség lényegesen kisebb.

Ha e jelenségek összefüggéseit keressük, mélyebbre kell mennünk. A házassági szezonálisra vonatkozó adatok két további bontásban érhetőek el – felekezeti és területi megoszlás szerint. Ha megnézzük a (Horvátország nélküli) történeti Magyarország felekezetek szerint bontott havonkénti házassodási adatait az 1870-es évek második felére vonatkozóan, akkor meglehetősen érdekes képet látunk.

5. tábla

A házasságkötések szezonális ingadozása felekezetek szerint Magyarországon (1876–1880 átlaga)

	Római katolikus	Görög keleti	Görög-keleti	Evangélikus	Református	Izraelita	Összesen
	százalék						
Január	16,8	8,1	20,6	15,4	18,3	7,2	15,7
Február	21,7	34,3	18,1	17,7	17,0	6,9	20,9
Március	1,2	3,6	0,2	3,9	10,4	7,7	2,9
Április	4,5	1,5	4,0	7,7	8,1	8,2	4,8
Május	11,1	9,1	9,8	9,1	7,5	9,5	9,5
Június	6,2	6,5	2,2	5,7	4,6	10,1	5,4
Július	3,4	2,7	3,5	2,9	2,7	6,2	3,3
Augusztus	3,3	2,6	2,1	2,5	2,2	11,2	3,1
Szeptember	3,8	3,8	4,9	3,3	2,8	5,4	3,8
Október	6,4	6,1	12,8	5,8	3,9	9,4	6,8
November	21,3	21,6	21,7	21,9	11,0	9,9	21,5
December	0,3	0,1	0,1	4,1	11,5	8,3	2,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

6 A januári érték nagymértékű csökkenése és a márciusi növekedése a húsvét mozgásából adódott. Március magas értékének másik oka abban rejlik, hogy egyrészt Erdély lakosságának negyedrésze protestáns volt, akik itt többnyire nem tartották be a nagybőjt alatti tradicionális házassodási tilalmat, másrészt közel 60 százalék görög katolikus, illetve görögkeleti vallású román, akik a tilalmat betartották ugyan, de csak időbeli csúszással. (Ez idő tájt még a Gergely-naptár mögött elmaradó Julianus-naptárt használták.)

	Római katolikus	Görög	Görög- keleti	Evangélikus százalék	Református	Izraelita	Összesen
Min.	0,3	0,1	0,1	2,5	2,2	5,4	2,3
Max.	21,7	34,3	21,7	21,9	18,3	11,2	21,5
Std.	7,3	9,5	7,7	6,2	5,3	1,7	6,8
V%	87,3	113,9	92,4	74,5	62,9	20,0	81,2

Forrás: *Láng-Jekelfalussy* 1884: 341–342.

Az ország összesített adatai az ismeretes három csúcst mutatják: január–februárt és november, illetve egy kisebb, az átlagot alig valamivel meghaladó arányú májust, miközben az összes többi hónap értéke mélyen átlag alatti értékű. Ezzel szemben viszont a felekezetek szerint bontott adatok megoszlásai markánsan eltérnek egymástól. A római és görög katolikusok, valamint a görögkeletiek és az evangélikusok házasságkötéseinek szezonálitása az országos görbéhez közel álló. Lényegesen elüt ettől az izraeliták házassági görbéje, amely mindössze két kisebb, de teljesen eltérő időpontban (júniusban és augusztusban) jelentkező kiugrást mutat. Úgyszintén sajátos a reformátusok mintája: házasságaik több, mint kétharmada egyetlen nagy, november-től márciusig húzódó csúcsban kerül megkötésre. Természetesen mások a „tiltott időszakok” felekezetenkénti adatsorai is. A római katolikusok és a két görög szertartású felekezet betartja a vigalmak-lakodalmak mellőzésére vonatkozó hagyományos tilalmat, az evangélikusok ingadoznak (az értékekből következően a közösségek egy része betartja, más része nem), míg a reformátusok és az izraeliták saját vallási előírásait követve ekkor is házasodnak. Érdekes képet mutat az egyes sorok szórásának összevetése. Értéke a legnagyobb az erősen tradicionális görög katolikusoknál, illetve görögkeletiekénél, de szélsőségesen magas, – bár az országos átlaghoz közel áll – a római katolikusoknál is. Ellenben a két protestáns felekezet, az evangélikusok és a reformátusok házassági szezonálitásának szóródási együtthatója (V%) átlag alatti nagyságú. Külön kategóriába tartoznak az izraeliták: szóródási együtthatójuk nem egészen 20 százalékos értéke megfelel a 20. század közepi városi adatokénak. Vagyis míg a többi felekezet házasságkötései meglehetősen nagymértékben ingadoznak – kiugró házassági csúcspontokat esetenként szinte esküvő nélküli hónapok követnek –, addig az izraeliták házasságkötéseinek hónapok szerinti megoszlásában alig van különbség. Tegyük ehhez hozzá azt, hogy az 5. táblában közölt adatok az egy-egy felekezet helyi adatainak országos átlagából kirajzolódó házassági szezonálitást mutatják. Mint azt az 1. táblában közölt esettanulmányok adatsorai jól illusztrálják, egy-egy felekezetet belül viszont több szezonálitási minta is előfordulhatott, részben az eltérő szokásokból, részben az eltérő egyházi szabályozásokból következően.⁷

Még bonyolultabb lesz a kép akkor, ha adatainkat területi bontásban próbáljuk meg elemezni. A Központi Statisztikai Hivatal 1891. évi adatközlése alapján fel tudjuk rajzolni 71 megye és 28 város⁸ házassági szezonálitásának görbéjét. Megvizs-

7 Bár a római katolikusok – és valószínűleg a görög szertartásúak – házassági szezonálitásra vonatkozó szabályozása egységes maradt, a protestáns felekezetek körében az esküvő napjára és időszakra vonatkozó tilalmak és ajánlások egyházkerületenként különbözőek lehettek (*Pokoly* 1894).

8 A rendeletalkotási joggal rendelkező ún. törvényhatósági jogú városok, többségük a legnagyobb és legfejlettebb települések soraiból került ki.

gálva a 99 területi egység megoszlását, a leginkább jellemző házassági csúcsok (január–február, május, október–november), illetve apályok (március és december) alapján összesen hat csoportot tudunk megállapítani.⁹

6. tábla

A házassági szezonális típusai (1890–1891)

A szezonális jellemzője	Jellemző felekezetek	etnikumok	Terület
1. Tradicionális két csúcsú görbe	római katolikus görögkeleti	horvát szerb román szlovák	Horvátország Délvidék DK-i román megyék Ny-i határszél Nógrád
2. Tradicionális őszi csúcsú görbe	görögkeleti római katolikus evangélikus	román szerb horvát magyar szlovák	Erdély egyes területei Horvátország Heves Ny- és Közép-Felvidék, Sáros ÉK Felvidék
3. Katolikus kiegyenlített görbe	görög katolikus római katolikus	ruszin szlovák magyar német	Kárpátok Ny-i határszél, Csík D-Dunántúl
4. Protestáns őszi csúcsú görbe	református	magyar	Duna–Tisza köze, D-Tiszántúl Borsod
5. Protestáns kiegyenlített görbe	református evangélikus	magyar szász	K-Dunántúl alföldi városok Szabolcs, Gömör Háromszék Dél-Erdély
6. Urbánus/ /tradicionális kiegyenlített görbe Nem illik a képbe:	római katolikus izraelita református görög katolikus görögkeleti	magyar magyar ruszin román	nagyvárosok K-Alföld, Erdélyi-medence, Ny-Székelyföld Kárpátalja Fogaras Csongrád, Esztergom, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos

Forrás: 1891. évi házasságkötések szezonális ingadozása (a törvényhatóságok elhelyezkedése a házasságkötési csúcsok országos átlagértékei szerint).

9 A csoportosítás az egyes területi egységek adatainak az említett kiemelt időszakok országos átlagához, illetve annak egy szórásnyi egységgel növelt vagy csökkentett értékéhez való viszonyítás alapján történt.

A típusok közül háromban a házasságkötések ütemezése tiszteletben tartja a tiltott időszakokat, de eloszlásuk különböző: egyikben dominál az őszi házasodási hullám, a másikban a farsangi és az őszi csúcs nagyjából hasonló méretű, míg a harmadikban a házasságkötések megoszlása viszonylag egyenletesnek nevezhető – sem a farsangi, sem az őszi csúcs nem olyan feltűnő, mint az előbbieken, sőt gyakorta egy kisebb méretű májusi csúcs is észlelhető. A másik három típus lényegében az előzőekhez hasonlít, azzal a különbséggel, hogy a házasságkötési mozgalomnak az úgynevezett tiltott időszakok alatti visszaesése kisebb vagy teljesen hiányzik. Ez többnyire a részben vagy többségében protestáns népességű vidékekre jellemző.

Térképen elhelyezve adatainkat (*Faragó* 1994:86) látható, hogy a szóban forgó típusok többé-kevésbé értelmezhető területileg is, más szóval, tehát regionális mintaként kezelhetők. Ismereteink alapján meghatározott etnikai és felekezeti csoportok, egymással rokonítható gazdasági-társadalmi fejlettségi szinten levő területek, illetve törvényhatóságok kerültek együvé. A 99 törvényhatóságból mindössze négy megye nem illik teljesen a képbe. Természetesen ez csak előzetes megközelítés, a csoportosítást még finomítani kell és lehet oly módon, hogy további tényezők (gazdasági és kulturális jellemzők) vonódnak be az elemzésbe.¹⁰ A hatodik típus ugyanis nyilvánvalóan legalább két eltérő – valószínűleg egy tradicionális nem katolikus vidékeket, valamint egy fejlettebb, elsősorban urbánus területeket magában foglaló – csoportból áll, ismereteink jelenlegi fokán és a törvényhatósági szintű felbontás nem eléggé finom volta miatt azonban az ide sorolt területek pontosan nem választhatók széjjel.

Az eredmények egyébként ellenőrizhetők az empirikus néprajzi esettanulmányokkal való összevetés révén is. Közel hetven olyan leírást találtunk, ahol a 19–20. század fordulójára nézve többé-kevésbé világosan megadták az adott közösségre vagy régióra vonatkozó szokásos házasságkötési csúcsidőszakokat. Az eredmény nagyjából egybeesik a fenti számszerű regionális elemzések során felállított, az összes házasságkötés tényleges időpontjának adatán alapuló mintákkal. Mindössze egyetlen terület az, ahol a néprajzi kutatás és a statisztikai adatok alapján képzett régiók között bizonyos mértékig ellentét észlelhető, ez azonban valószínűleg annak a következménye, hogy elemzésünk adott szintjén nem tud eléggé differenciálni a felekezeti vegyes törvényhatóságok besorolásánál. Feltehetőleg ez a magyarázata annak is, hogy bár az empirikus adatok kimutatják egy kizárólagosan egyetlen, a farsang időszakára eső házasodási csúccsal rendelkező minta létezését, törvényhatósági szinten azonban ez nem jelentkezik.¹¹

Ha a regionális csoportokat létrehozó összefüggésrendszert közelebről szeretnénk megismerni, akkor továbbra is a statisztikai elemzéseknél kell maradnunk. Egyrészt az ország területének az első világháborút követő csökkenésével a retrospektív néprajzi vizsgálatoknak mellőzniük kellett a nemzetiségi lakosságú területek vizsgálatát, másrészt magyar etnikai csoportra szűkülő leírásaik a mezőgazdasági szezonális meghatározó szerepét valló prekoncepcióból következően elsősorban az

10 Ha lehetséges lenne, nyilván területileg is legalább egy szinttel lejjebb kellene menni, erre azonban sajnos nincs módunk, ugyanis a házassági szezonális járási, illetve községi szintű adatai nem kerültek publikálásra. Ugyanígy nincs mód a házasságkötések heti ingadozásának vizsgálatára sem, holott nyilvánvaló, hogy ez pontosabb lenne, mint az általunk használt, egymástól némileg eltérő hosszúságú hónapok statisztikái.

11 Jelenlegi ismereteink szerint elsősorban református magyar települések tartoznak ebbe a mintába. Lehet persze, hogy – mint azt a 3. táblán a római katolikus német lakosságú Berkenye 19. század eleji adatai mutatják – ez a néprajzi megfigyelések bizonyos mértékű, fentebb már jelzett esetenkénti egyoldalúságából is fakadhat.

ezzel egyenes összefüggésbe hozható megfigyeléseket hangsúlyozták. Világos, hogy a hagyományos társadalom házassági szezonálisitásának alapmodelljei összefüggtek azzal, hogy a népesség többsége a természet függőségében, az évszakok váltakozását követő mezőgazdasági munka kalendáriuma szerint élt. Nyilvánvaló azonban, hogy a mezőgazdasági munkacsúcsok időszakának „esküvőmentességét” többféle szezonálisitás révén is meg lehetett valósítani, s az egyes megoldások közötti választás a szokások, az egyházi szabályok és egyéni-családi döntések alapján történt. Az egyedi leírások, illetőleg a történeti demográfiai esettanulmányok alapján ugyanis már kutatásaink jelen stádiumában is megállapítható az, hogy amikor a házasságkötések havonkénti ingadozásának, illetve a szezonálisitás változásának magyarázatát keressük, akkor legalább öt tényezőt kell figyelembe vennünk: a mezőgazdasági munka periodicitását; az adott népesség házasságkötési gyakorlatára vonatkozó egyházi előírásokat és helyi szokásokat; a házasodó felek családi állapot szerinti összetételét; a közösség, illetőleg az újonnan házasulók társadalmi rétegződését; valamint a csoportra jellemző életmódot.

Az empirikus megfigyelések és anyakönyvi vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy nemcsak az etnikulturális csoportok mintái között vannak eltérések, hanem más-más házasodási szezonálisitás jellemzi az első házasságot kötőket és az újrászasodókat, a birtokosokat és a birtoktalanokat, a falusiakat és a városiakat, illetőleg urbánus életmódot folytatókat. Bár erre vonatkozó adataink még csak szórta vannak, valószínű, hogy ezek a különbségek a 18–19. században lényegesen nagyobbak lehettek, mint a 20. században. Az 1920–1930-as évek budapesti házasodásainak elemzése legalábbis azt mutatja, hogy noha vannak bizonyos különbségek az egyes társadalmi-foglalkozási csoportok házasságkötési szezonálisitásai között, az általános tendencia az egységesedés-homogenizálódás irányába tart (*Szél* 1933: 135–137).

Megpróbálkoztunk a szezonálisitás és háttérének megyei házasságkötési adatok alapján történő vizsgálatával is. Korrelációt számítottunk a már említett házasodási csúcsok és mélypontok, valamint a megyei bontásban rendelkezésünkre álló legfontosabb gazdasági-társadalmi tényezők (írni-olvasni tudók, mezőgazdasági foglalkozásúak, az iparban, kereskedelemben és közlekedésben foglalkoztatottak aránya, a válások és nyers születési arányszámok), valamint a hat legnagyobb felekezet megyénkénti értékeinek nagysága között. Az eredmény nem minden tekintetben bizonyult egyértelműnek. A felekezetek, illetve az egyes házasodási csúcsok összefüggését vizsgálva csak az adventi (decemberi) házasságkötések száma és a református lakosság aránya között találtunk szoros (+0,833) összefüggést. (Tehát minél magasabb volt a református lakosság aránya egy törvényhatóságban, annál nagyobb az advent idején, decemberben történt házasságkötések száma.) A várakozásokkal ellentétben a római katolikusok aránya és a decemberi házasságkötések száma közötti korreláció értéke azonban csak $-0,419$ volt, vagyis gyenge negatív. Az összes többi időszak: a télvégi (január–február), a tavaszi (május) és az őszi (október–november) házasodási csúcs, illetve a nagy felekezetek között vagy nem volt szignifikáns összefüggés, vagy ha volt ilyen, akkor az a $-0,259$ és $+0,263$ közötti alacsony értékek között váltakozott. Kivételt képezett a májusi házasságok száma és az izraelita népesség aránya közötti pozitív, illetve az őszi csúcs és az izraelita házasságkötések közötti negatív kapcsolat, bár nagyon szoros értékeknek tulajdonképpen ezek sem nevezhetők. Eszerint tehát a január–februári házasodási csúcsot egyedül az evangélikusok (többnyire német és szlovák nemzetiségűek) preferálják, míg az izraelita és a görög katolikus népesség (utóbbiak többnyire ruszinok és románok) kevésbé kedveli. A tavaszi (májusi) házasodás iránt elsősorban a nagyrészt város lakó izraeliták, kisebb mértékben a görög katolikusok mutatnak hajlandóságot, ezzel szemben az

őszi csúcstól leginkább a görögkeletiek (szerbek és románok) kedvelik. Utóbbit a reformátusok (szinte kizárólag magyarok) és az izraeliták egy része határozottan nem kedveli.¹²

7. tábla

A házasságkötések szezonális jellege, valamint a felekezeti és egyes társadalmi-demográfiai jellemzők közötti összefüggés (1890–1891)

	téli a)	Korreláció a		decemberi
		májusi házasságkötésekkel	őszi b)	
Írni-olvasni tudók	0,201	0,020	-0,238	0,229
Őstermelő c)	0,157	-0,223	0,194	-0,036
Iparforgalmi népesség d)	-0,122	0,251	-0,188	0,001
Válások	-0,034	0,037	0,073	0,666
Születési arányszámok	-0,003	0,011	0,103	-0,049
Római katolikusok	0,130	-0,170	0,141	-0,419
Reformátusok	-0,042	0,022	-0,254	0,863
Evangélikusok	0,238	-0,034	-0,066	0,012
Görög katolikusok	-0,259	0,219	-0,123	0,013
Görögkeletiek	0,004	-0,042	0,263	-0,191
Izraeliták	-0,253	0,330	-0,299	0,086

a) Január–február együttes értéke.

b) Október–november együttes értéke.

c) Föld- és erdőművelésből, állattenyésztésből és halászatból élők összege.

d) Bányászatból, iparból, kereskedelemről és közlekedésből élők együttes értéke.

..... szignifikáns $p = 0,05$ értéken,

___ szignifikáns $p = 0,01$ értéken.

Forrás: *Népmozgalom 1890–1891; Népszámlálás 1890.*

Mindebből két következtetés vonható le. Egyrészt valószínű az, hogy a századfordulón már voltak helyek, ahol kevésbé szigorúan vették a házasságkötések időzítésére vonatkozó hagyományos normák betartását. Még valószínűbb azonban, hogy bár a felekezeti bontásnak fontos magyarázó szerepe lehet, ha túllépünk az országos összesítés elvont adatán, önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a házasságkötések szezonális ingadozásának területi eltéréseit megmagyarázhassa. (A legtöbb összefüggés magyarázó ereje 10 százalék alatt maradt.) Minden valószínűség szerint azért kaptunk ilyen gyenge értékeket, mert a házasságok ingadozása feltehetőleg nem pusztán felekezetek, hanem azokon belül (esetleg részben a felekezeti határoktól is független) regionális minták szerint alakult, illetőleg az ingadozás mértékére és időbeli alakulására nem kizárólag a népesség felekezeti összetétele gyakorolt hatást.

12 A felekezet szerinti adatokból kiemelendőnek tartom azt a tényt, hogy az izraelita népesség házassági szezonális jellege már az 1880-as években hasonló a két világháború közötti urbánus mintához – vagyis ezek az adatok arra utalnak, hogy a zsidóság a legurbánusabb szegmense a történelmi Magyarország népességének.

A meglepetést az okozza, hogy a gazdasági-társadalmi tényezők házassági szezonalitással való összefüggése többségében szintén alacsony mértékű. Az egyetlen igazán számottevő erejű összefüggés a válások és a decemberi házasságkötések – vagyis két, a hagyományos egyházi felfogással ellenkező cselekedet – között látszik, ez azonban a református népesség arányával függ össze. A vizsgálat időpontjában még polgári házasságkötés nem létezik (csak 1894-ben vezetik be) és a válás a lakosság többségét kitevő római és görög katolikus népesség számára gyakorlatilag lehetetlen.¹³ Két további gyenge, de felismerhető összefüggés is észlelhető: az írni-olvasni tudás magasabb aránya pozitívan függ össze az adventi házassági tilalom be nem tartásával, viszont negatív kapcsolatban áll az őszi házassági csúccsal. A nyári házassági csúccsal viszont az őstermelők aránya áll negatív összefüggésben, így nem csoda, ha az iparban, kereskedelemben és közlekedésben foglalkoztatottak arányával pozitív kapcsolatot mutat. Vagyis kiinduló vizsgálati adataink egy sok tényezővel összefüggő, számos regionális mintát tartalmazó színes mozaikképet mutatnak, mely az urbanizációval, az ipari-kereskedelmi foglalkozások arányának növekedésével, a műveltségi színvonal emelkedésével, a tradicionális vallásosság csökkenésével párhuzamosan – de régióként és felekezetenként eltérő ütemben – fokozatosan egységesül. Ismét Budapest adatára (2. tábla) hivatkozhatunk azonban akkor, amikor – utalva a házassági csúcshoz az 1930-as évektől megváltozó, tavaszról nyárra történő eltolódására – megjegyezzük, hogy a homogenizálódás nem jelent egyúttal változásmentességet is.

Összegezés

A néprajz, a szociológia és az egykorú statisztikai irodalom megállapítása szerint a hagyományos magyar társadalomban az esküvőtartás szokásos időszaka a késő őszi, valamint a tél vége. Az ütemezést az a szokásrendszer szabja meg, mely az időpontot a mezőgazdasági munka szezonális megkezdésének megfelelően választja ki. Az itt vázolt képpel azonban nemcsak a történeti demográfiai lokális esettanulmányok egyes eredményei nem hozhatók szinkronba, hanem a házassági szezonálisra vonatkozó hivatalos statisztikai adatok elemzése során keletkezett eredmények sem. A hagyományos magyarországi társadalomban a házassági szezonálisnak legalább fél tucat regionális mintája létezett, melyeknek a mezőgazdasághoz való kötődésnél sokkal erősebb meghatározója volt a felekezeti hovatartozás. A szezonális típusok alakítását azonban ezen kívül még számos más tényező befolyásolta: az urbanizáltság, a műveltségi szint, a tradicionalizmus mértéke (milyen mértékben mert szembeszállni egy populáció az esküvő időzítése során a hagyományos családi-vallási értékrenddel) és természetesen a foglalkozási-társadalmi rétegződés.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy valószínűleg Európa legtöbb országában a szezonálisnak különböző regionális típusai léteztek. Nemcsak Anglia adatai igazolják ezt (*Kussmaul* 1985), hanem ez derül ki Franciaországra (*Guillaume-Poussou* 1970: 184) és Németországra (*Imhof* 1975. I.: 198–216; *Rödel* 1985: 178) vonatkozóan is. Vizsgálataink alapján azonban az a véleményünk, hogy a regionális típusok vagy minták létrejötte, bár minden valószínűség szerint összefüggött gazdasági tényezőkkel is, nem egyszerűen a gazdaság fejlettségétől vagy fejletlenségétől függött. A házassági szezonális minták görbéinek alakulása nem pusztán – s talán nem is

¹³ Az igen szigorú feltételek miatt minimális azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a katolikus egyház a házasság felbontásához, illetve érvénytelenítéséhez hozzájárult.

elsősorban – a gazdasági rendszer kommercializálódását, hanem egy ennél sokkal tágabb folyamatot mutat: a hagyományos vidéki társadalom felbomlását, az urbanizáció, a szokásrendszer, a foglalkozási szerkezet, a műveltségi szint változását, a hagyományokkal szembe forduló mentalitás kialakulását.

IRODALOM

Baranyai Kálmán

1987. A népmozgalom változásai. *Hegyi András* (szerk.) Algyő és népe. Tanulmányok. pp. 273–286. Bp., Somogyi Könyvtár.

Bencsik János

1977. Csege szabadmenetelű jobbágyfalu társadalomrajza a 18–19. század fordulóján. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 3. 63–149.

Cressy, David

1985. The seasonality of marriage in Old and New England. *Journal of Interdisciplinary History* 15, 1: 1–21.

Csocsán Jenő

1959. Három Pest megyei falu népesedése a XVIII. század második felében (Sződ, Vác-rátót, Csomád). *Történeti Statisztikai Közlemények* 3, 1–2: 58–107.

Demográfiai évkönyv

1988. Magyarország népesedése. Bp. Központi Statisztikai Hivatal.

Faragó Tamás

1994. A házasságkötés kalendáriuma a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszemléletének változásához. *Bessenyei József–Fazekas Csaba* (szerk.) Város és társadalom a XVI–XVIII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. (Mályi, 1992. december 15–16.) Miskolc. 61–87.

Fügedi Eric

1980. Roman Catholic Parish Registers in Hungary before 1895. *Pascu, Stefan* (red.) Population et société III. Sources de démographie historique. Les travaux du colloque international de démographie historique Cluj-Napoca, septembre 1977. pp. 189–198. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Gráfik Imre

1989. Olyan, mint a keddi menyasszony – Vas megyei adatok a lakodalomtartás időpont-és helyválttatásához. *Vasi Szemle* 43, 2: 173–183.

Guillaume, Pierre–Jean–Pierre Poussou

1970. *Démographie historique*. Paris. Armand Colin.

Györgyi Erzsébet

1990. A házasságkötés szokásai. *Dömötör Tekla* (szerk.) Népszokás, néphit, népi vallásosság. pp. 32–36. Bp. Akadémiai Kiadó. (Magyar Néprajz, 7.)

Hausel Sándor

1990. Pásztó lakóinak névtára 1688–1720 közötti időszakából. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 16: 37–74.

Hernádi Miklós

1985. Ünneplő társadalom. Ünnepi viselkedések a mai Magyarországon. Bp. Kossuth.

Hofer Tamás

1970. Anthropologists and native ethnographers at work in Central European villages. *Anthropologica* 12, 1: 5–22.

Horváth Sándor

1989. Házassági kapcsolatok a horvátok lakta Nardán. *Vasi Szemle* 43, 2: 185–203.

Imhof, A. E.

1975. Die nicht-namentliche Auswertung der Kirchenbücher von Giessen und Umgebung. *Imhof, A. E.* (hrsg.) *Historische Demographie*. pp.- 85–278. Teil 1.

Kós Károly

1980. Munka, életmód és hagyomány egy rítuselem változása tükrében. Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből. pp. 472–486. Bukarest. Kriterion.

Kováts Zoltán

1973. A népesség. *Módy György* (szerk.) Hajdúnánás története. pp. 33–86. Hajdúnánás. Városi Tanács.

Kussmaul, Ann

1985. Agrairan change in seventeenth-century England: The economic historian as paleontologist. In *Journal of Economic History* 45, 1: 1–30.

Láng Lajos–Jekelfalussy József

1884. Magyarország népességi statisztikája. Bp. Athenaeum. (Magyarország Statisztikája, 1.) Népesedési mozgalom

1865–1866. (1870) Népesedési mozgalom Magyarországon 1865. és 1866-ban. Pesten: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (Hivatalos Statisztikai Közlemények, I/2.)

Népmozgalom

1890–1891. (1893) A magyar korona országainak 1890 és 1891 évi népmozgalma. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, 5.)

1909–1912. (1916) A magyar korona országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 50.)

1919–1925. (1930) A magyar korona országainak 1919–1925. évi népmozgalma. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 74.)

Népszámlálás

1890 (1893) A Magyar Korona országaiban végrehajtott népszámlálás eredményei (1890). Bp. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 3. kötet (Magyar Statisztikai Közlemények. U. f., 1–3.)

Pásztor Mihály

1929. Buda és Pest a török uralom után. Bp. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Statisztikai Közlemények, 73/2.)

Pokoly József

1894. A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig. *Protestáns Szemle* (6) 17–29., 100–122., 162–177, 235–251, 305–323.

Rödel, Walter G.

1985. Mainz und seine Bevölkerung im 17. und 18. Jahrhundert. Demographische Entwicklung, Lebensverhältnisse und soziale Strukturen in einer geistlichen Rezidenzstadt. Stuttgart: Franz Steiner. (Geistliche Landeskunde, 28.)

Szél Tivadar

1933. A budapesti házasságok. Bp. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. (Statisztikai Közlemények, 86/4.)

Tafeln

1856. Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei.

Thirring Lajos

1963. Magyarország népessége 1869–1949 között. *Kovacsics József* (szerk.) Magyarország történeti demográfiaja. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Bp. Közgazdasági és Jogi Kk. 221–388.

Tormay Károly

1867. Pest városa élet- és halálozási viszonyainak statisztikája. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 4: 186–252.

Vukovich György

1963. Házasságkötések. *Szabady Egon* (szerk.) Bevezetés a demográfiába. pp. 172–192. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Wrigley, E. A.–Schofield R. S.

1981. The population history of England, 1541–1871. A reconstruction. London: Arnolds.

Zólyomi József

1990. Egy Nógrád megyei német település (Berkenye) az anyakönyvek tükrében. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 16: 75–124.

CUSTOMARY TIME FOR THE MARRIAGES IN HUNGARY IN THE 18–20. CENTURY

In the traditional Hungarian society the customary time for the marriages and weddings was the late Fall and the end of Winter according to earlier literature. But this picture is not synchronous with the results of the local case studies of historical demography and does not suit the figures collected through the analysis of the official statistical data of the marriage seasonality. There was at least half a dozen regional patterns of the former in the traditional Hungarian society which were defined much stronger by the affiliation by denominations than the connection to agriculture. The formation of regional seasonality patterns was also influenced by the level of urbanization and literacy, the strength of traditional mentality and way of thinking and of course the social and occupational stratification.

Tamás Faragó